
Kaloomte

Milbail skoj li tsalbail te
slumal Maya

Tsotsil

Sba Un

Mutul xchi'uk li
Sts'umbal Ta'etel chonetike

Xchibal

Xcha' kuxeltal Sts'umbal
Ta'etel chonetik

Texto por
E. K. Bolles

Ilustración por
NamSuny Bolles

Modelos 3d
Dodson Bolles

Traducción Tsotsil por
Ruperta Bautista Vazquez

13.0.8.2.2 LC, 1 Ik', 5 K'ank'in
21 de diciembre 2020

Sts'umbal chone altsajesbil batel te xokon lok'eb k'ak'al, a' te ch'anal ts'ijil nopol jvok' a'biletik. Li sts'umbal teotihuacanae, laj xchi'in te k'op Mutul (Tikal), ech'un k'ulejajik li olon osil mayaetike.

K'usie, x-a'yaj xa sk'oplal yu'un li sts'umbal chone xcha' antalel, ech'un taki ech'el sk'elel li ts'ak osil te xokon lok'ob k'akal, Maasale, me mu pasemuk te j-ich' k'op, xchi'in te k'op li ach' Totil kan, Yuknoom Cheen.

9.2.10.0.0? (Te stobal k'ak'al yual muk'ta sak ta s-a'bilal 485?) Kan Kitam (70) Mutule stak batel Nacom Balam (26?) ak'o bat milvanuk te slumal Maasal

Li bolomal k'ak'ale chak' iluk xojobal te ts'unubiletik xchi'uk te jteklumetik te yosilal maya. Li xojobe xposuset te sakbejo'ob polol te sba balamil. Stsombe sk'ixnal spametel yutsil li lekilal xjomomet cha'iik jelevel li jxanviletik k'alal chanavik te bebetike, xchololet chanavik skuchoj yikatsik k'uchal tsajal xinichetik.

Slajebal xa batel k'inetik te o'lol Katun te 9.2.10.0.0 li jnaklejetik xchi'uk jchonolajeletike, sutik xa batel te xch'ayel yo'ntonik, skuxel yo'ntonik xchi'uk te ul-al. Te esomal jxanviletike, te'o xbatik cha'vo' j-almataletik, june jun yutsil meltsanvil sku' spok' slapoj tal, stamojik tal sbelal Mutul.

Li sat xchi'uk spate sulul te xchik' xchlaj te anil te k'uxul k'ak'al, te juju tek'el xambale mu a'uk no'ox xlubatel, k'usie te sts'ujlajet komen yu'un sts'ujetel stsajal chik', te ik'pok'taj komel te te sakil bel. Li j-almantale, Sba Mut chkak'betik sbiin, lik sjax spat sjol anta ya'i pak'al te ch'ich stsotsil sjole.

K'alal k'uxubtal lek li k'ak'ale, jutuk mu skotoluk li jxanviletike lik sa' yaxinalik sk'ejsbaik te stsatsal sk'uxul xojobal k'ak'al, lik axinajukuk te yolon te'etik te ti'ti' be.

Li cha'vo' jxalviletike lik skux yo'ntonik anta lik yuch' syoxo'ik xch'ilimik; k'alal laj skux yo'ntonik laj stsak yip li sbek'talike, lik suj sbaik xcha' tamik sutel sbeik, li yantik jxanviletike jun yo'ntonik ch-axinajik komel te se'eltik.

A' no'ox te yak'ubalil obi, xcha'va'al nopajik k'otel snamtak'elik batel nanatil te Mutul, jujun ch'ulnaetik xchi'uk muk'tikil naetike, tilem stojal tsaj xojan, k'anxojan, sakxojan, yax xojan xojobajik.

Yutsil te k'elel li xojobe nichimtasbat yo'ntonik, yak'ibik yipal batik te yu bu snopoj chk'otike, machuk me antsajemik xa te lubel. Li ts'unubiletike chk'atp'ujik komel te snoch'etel xanvital naetik xchi'uk tanil naetik. Li stenlejaletik xchi'uk li bebetike stambik batel spamlejal sakikil amak'. K'alal yakil ch-ochik sutel te yut snantik Mutul li xcha' va'al jxanviletike, chilik li lume sakik k'uchal sakil tan, li k'ak'al naetike bonbilik te tsoj, yox, xchi'uk k'on, ko'ol k'uchal k'usitik oy te osilbamil, slok'tomabil jchultotik, mu'je slok'tombail poko' k'inetik, mu'je slok'tombail k'usitik jeleven xa.

Li j-almantal xchi'uk li yabate lik xch'aksbaik, anta jujun lis stambe batel sbelal snaik, k'ot xch'amelik yu'un yajnilik xchi'uk snich'ontakik. Li j-almantale k'u xch'amel te sikil ve'lil; k'alal laj ve'uke luben no'ox bat vayuk te stem, suji jba'yel yu'un yajnil spoxtael syajemal xchi'uk suji te

atimol.

Te yok'omal sob iklimane, xvochochet sk'ejoj mutetik xchi'uk svojvunel ts'i'etik te sjunul jteklum, xvinaj yu'unik slok'el tal k'ak'ale. Li abatile lik yavta ochel li bankilal yu'une, k'alal laj yuch' k'ixin tatal ule, li j-almantale va' xchi likel stambik batel sbelal sna j-abteletik , sts'ikoj batel sk'uxul xch'uxubil svinkilel.

Te yamak'il muk'ta nae, snup te be li tsebal ants Ix Tzutz Nic (Umul nichim) yakil skus spak' batel k'alk'al na k'alal laj k'ine; chalbe mantal li jbonolajeletik smeltsanik sbonik li bonoletik te yut jalal nae.

Li jalal tsebal antse xixxun te xambal, k'ux-elan chanubtasbil yu'un skoj li k'usi yabtele, k'usie, li tsebe lek yo'nton xchi'uk k'ak'al tsebal ants. Yoxva'al yajnil Kan Kitam (K'anal te'tikal chitom), a' laj yak'be smoton snich'on, li xch'va'al jba'yel antsetike mu x-alajik.

Sba mute nopaj k'otel te sts'el Ix Tzutz Nic, nichim no'ox yo'nton lik sjak'be k'ux-elan nel jelavel li k'in te ta Maasal (Naachtun). Sba mut lik yal manchuk me a' te sk'ob ti k'ine, k'usi mu lekuk jelav k'ux-elan xchapojik ono'oxe, ech'un bat sk'opon li jalal vinik, malalile.

Te sts'et k'ob li Ix Tzutz Nic ta sbats'i k'ob Nacom Balam (Bankilal Bolom) xchi'uk jun abatile svoloj jlik xon spat, li totil Mutul, Kan Kitam (k'anal te'tikal chitom) xch'am li j-almantale. Li

Kan Kitame lajuneb xchan vinik s-a'bilal, snich'on Siyaj Chan Kawiil chib, yeal nich'on Yax Nuun Ajiin. Xchi'uk snich'on sjuntoto nakiik te lum lik sts'iba stsak te un skotol li k'usi yakil te xchapel te tsobajele.

Sba mute lik xchol te alel skotol li k'usitik jelavene, lik xchol te alel li k'alal k'ot la te Maasal, laj yil ti oy buch'utik staoj te ik'el li jalal vinike; k'alal lik sjak' buch'utik li k'otemike, a'ik li j-almantaletik xchi'uk yabatak Ts'iiba'anche' (Bombil te') x-uti, stek lumal yalab snich'nab Kan, k'otemik la te sk'elel me lek xk'ot la te pasel yu'unik li k'in ochem te pasele.

Sba mute laj yil li Maasal laj xchi'in sbaik te k'op xchi'uk jsa' k'opetike. Te jch'ul ok' tik'iik te chukel xchi'uk yabat, tunesatik te yak'el elov k'u s-alal alej li k'ine. K'alal laj te o'lol Katun li k'ine, li yaj almantal yalab snich'nab Kane yik'batel Sba mut te ta muk'ta amak'etik bat yak' te k'exlal te sat yelov jnaklejetik, anta k'alal laj sk'otsbel majel te spat sjole, teni lok'el. Jsolel xvinaj Maasale sjeloy xa xchi'iltak te k'op mu sk'an stojbe spatlan Mutul li a'bil obi.

Laj slajes sloil li Sba mute. Xojobaj te amak' li k'ak'ale, te spat li jipil tuxnuk'al pok' te ti' yochebal li vaye bal nae, ik'pulan no'ox xchi'uk xch'ininet no'ox. Nacom Balame te xvulvun yo'nton xnopnun yu'un li nopol jvok' a'biletik, Mutule te to kolem te yok sk'ob yalab snich'nab

Kan, anta a' snet'oj lok'el batel yalab snich'nab Kan te xokon Ts'iiba'anche', te stojol xokon malob k'ak'al te yu bu nakiike. Maasale muk'ul jteklum te ta sts'ak Mutul, te xokon malob k'ak'al, te alele a' xa te slajeb ts'ak, slajeb k'op, slajeb p'olomajel xchi'uk slajeb sts'ak slumal Mutul xchi'uk Kan.

Muyuk bu muk' smakojbe yutsil syaxal slumal k'ulejal ti'ti' nab te ta xokon lok'ob k'ak'al te k'ixin osil k'alal ta slumal jnaklejetik ta xokon malob k'ak'al, ech'un mu lom oyuk stsatsal li yalab snich'nab Kane, ech'un subjil te stojel patanil yu'un sts'aktak te naklej, yu'un ech-o xich' jutuk yipik.

K'usi tanae antalel jun vinik te o'lol yut yik'al puletel a'maltikal osil te xokon malob k'ak'al, Yuknoom Cheen, mu ko'oluk k'ux-elan sts'umbaltak jlevene, li vinik sts'umbal Kane ech'om spukujil sa'sun. Li smuk'ul sts'umbal ta'etel chone chcha' antalel stsaktal yip ech'un sk'an k'elel te anil k'usi te pasel yo' to mu to stsakojuk lek yipe. K'alal ech' jutuk xi'xunel yu'un li bankilal Kan Kitame, lik stak te alel li k'usi sk'an chalbe Maasale, muyuk ch'unbat smantal yu'un Ix Tzutz Nic, mu xa la xu'un k'op li svinikale muyuk xa la yip mol xa la.

Ech'un, a' kaji te sba nitvanej li buch'u k'elbil xa ono'oxe Nacom Balam. Muyuk bu ech' otem te t'ujel junuk kerem vinik yu'un ak'o k'atajuk te muk'ta snitvanej Nacon, li k'ot te sba a' li xvinaj xu' yu'un x-ene, tsatsal vinik, k'ak'al vinik xchi'uk

jmuk'uk o'nton vinik. K'alal oy k'usi ch-albatike, te'o ch'anal cha'i sk'elobje sat li buch'u chk'oponate sik'uilan smoy li te yumoj oe, joyej xa tal yo'nton k'usi ch-albat tal. Mu sna' lek xk'opoj te no'ox ch'anal k'alal chk'opoje nakasta k'unk'un xchol li slo'ile, a' ech ch'an xchi yu'un skotol li buch'utik ch-a'yate. Mu sna' stse'in. Te ch'anal laj ya'i skotol, sjunul yo'nton lik xch'am li yabtele, laj snak' li yutsil snichimal yo'ntone.

Nacom Balame lik slap batel sku' milbail. Spixjole slok'taoj sjol bolom. Sk'unoj batel jlik smocheb pasbil xchi'uk k'uk'umetik. Smochoj batel xch'ut xchi'uk pok' pasbil batel te k'uk'umetik uk. Lik stoy li smakob yolobetik spasoj te k'ob te'etike, smakob svinkilel. Te yumoj li smoye, xjik'ik'et yik' te spat xokon.

Nacom Balame bat sk'el te jujun snaik li buch'utik le sk'opone, lik sva'an va'an te yabatak yu'un li k'usi tsapase. Mu to chlok'tal k'ak'al k'alal stambatel sbeik li viniketike, te snupik te be jts'un chobetik li stamojik xa batel sbeik, batik te xchobik bat sk'elik smailik xchi'uk k'usitik ts'unajtik yu'unik te yav xchobike.

Stsak'lajan batel, stmbatel sbeik te bik'tal polol bebetik te jujun jteklum, snak'sbaik jelevel te muk'ta sakil be ch-och te Maasale. Te sjelevel o'lol k'aka'le, li abatiletike skux yo'ntonik te yolon te'etik sajlajan te lubel, mu sk'an xixtanik jts'ujuk ya'alik mu sk'an slajes yipik. Xpususet slametel

sk'ak'al li ik' te te a'maltike, xch'ininet xa sk'elojik batel li jteklume, skux xa yo'ntonik li jnakejetike ch'ay xa batel li k'ak'ale.

Nacom Balame stsak smachit li yabatake lik xchapa sbaik. Laje xliketik te anil te ch'inetel bebetik, te xvojlajan ti'atik te ts'i' oyik te yut makton a' to k'alal k'otik te smuk'tikil sna j-abteletik te o'lol yut jteklume xvochetik likel te abanel slikesik li k'ope.

Li abatiletike xliketik ochel te yut yut naetik stuchoj tuchoj sjalichan tonik, lik stsakik te milel xchi'uk li buch'utik te vayajtik te stemike. Xchochik lok'el xjochetik xchi'uk te bebetik. Nacom Balame och batel te jalal na anta lik stsak batel li Kutze, li totil Maasule, muyuk bu laj skolta sba. Jnakejetik te Maasale tsopajtik sk'elojik k'ux elan chochbil batel li stotil slumalik xchi'uk yabatake, te sk'elojik k'ux elan xch'ibik te jatel sk'u' spok'ik, k'u xelan xchukbik batel sk'obik xchi'uk k'u x-en lajik te uninel. A no'ox x-ayaj te te jtejkum li xvochochet te ok'el yajnilik xchi'uk yalab snich'nabike. Xliketi te anil te spat xokon li jmilvanejetik k'alal chnamajik xa batele te sacbé. Laje te xa no'ox p'ajik te lum, x-ok'oletik mu li'ukuk te balamil, te xa no'ox p'ajik te lum atsajik batel te ok'el.

Li jnakejetik te Mutule ya'iik xa batel li k'ope, ech'un jbus ants viniketik laj stsopan sbaik te yochebal Mutul, te stojol xokon malob k'ak'al. Li

ants viniketike snamta k'elik batel, ch'anajtik sk'elobjik batel smalaojik k'u x-en chbat li k'ope. Sjits'its'et xtal xbat te bebetik li ik' te ta sakil bee, li kerem vinik Nacom Balame va' xchi lok'tal xchi'uk yabtejebtak, chapaltal xchi'uk spix sjol, sempat meltsanbilik te snukulel bolom. Jba'yejbe xtal yu'un li sbankilal abate, ta jbiiltastik Tseek' Peek' (Jol ts'i'), stuchoj batel setel pok' pak'ajtik sk'uk'umal mutetik xch'iik te Mutul. Te xcholetik tal te spat li yabatake, jun cha'boe xchochojik tal jchukeletik yu'un Maasal.

Sjam batel be li j-k'el elovetike, xcholetik jelevel li abatiletike xvochochet yavtaelik xchi'uk spak'el sk'obik li ants viniketik stuchojik yanaltak xan yaxebike. Jba'yej be li Nacom Balame a' sjambatel be te jalal na anta ch'ambilik k'otel yu'un Kan Kitam xchi'uk Ix Tzutz. A' te k'ot yak'elik iluk li jchukeletike ik'bilik tal te Maasale te k'elbilik te skotol jk'el elovetike laj la snitbelik lok'el yich'akik xchi'etik la te sk'uxul. Nacom Balame lik la snitbe te sjol li stotil Maasale chochbi la batel te stojol Kan Kitam ak'o la snijan sba te stojol, te la k'elbil.

Te la xch'aybat smul yu'un Kutz, mu yu'unuk slekilaluk yo'nton, a' no'ox la yu'un mi te'o la chukbile, Maasale mu la stak' sva'an yan ach' stotilal li lume, mu'je ta sbik'taje sba la te stojol Mutul li jteklume.

K'usie, li stot sme' Maasale laj la staik milel

k'okbatik la sjolik yu'un Nacom Balam xchi'uk sjalichan ton. Lom xchi la yalel te lum li sbek'talike li jnaklejetik te Mutule xvochetik ch-avanik la k'alal smilikik la li jchukeletike. K'alal laj yo'nyonik te milvaneje, xvochetik yabtabik sbi Nacom Balam, yu'un li a' la u' yu'un li Maasale xchi'uk la li stsatsal yip li stotil Maasale.

Ix Tzutz Nic jun yo'nton yu'un laj xcha' tsak yip li sts'umbalike. Kan Kitame mu lekuk laj yil li lek ilat li Nacom Balame, likesbat sk'ak'al yo'nton, xti'iet cha'i li yo'ntone.

Jayibuk k'ak'al sjelebel li milbaile ep buch'utik bat sk'elel te sna li Nacom Balame, oy buch'utik k'ot sye' sbaik a' li muyuk to yajnile, li stuke lik sja'be k'usi chal k'usi snop Tseek' Peek' a' li a' sna' la k'usi chale.

Nacom Balame cha'i li te xa no'ox po'ot chlekub tsatsub batel x-en li skuxleje, yo'ntonuk xa sna' batel k'ux-elan ech'un och te sa'el li Chilam j-ilole. Sk'elel stik'el snichime te te sna a' no'ox te'o chi'inbil yu'un Tseek' Peek' xchi'uk stseb li Chilam j-ilol yik'oj k'otele. Lik yak'be s,moton li Chilam j-ilole; li mol lik k'opojuk lik sk'el te chenek' kitsajtik jech sat.

Te muk'ta al sk'elilan, li p'ijil mol j-ilole lik xchol te alel yu'un k'alal chambatel li stot Mutule, Nakom Balame a' xlik st'ujel yu'un chich' ak'bel yabtel anta a' xlik k'atajuk te Kaloomte Balam, muk'ul stotil jnitvanejetik. A' no'ox k'usie oy k'usi

kapatal xchi'uk oy chib sk'oplal, sk'an la chjelav sk'exol, jun alabil nich'nabil xlik smil li buch'u laj stam yabtel Mutule..

Li kerem vinik Nacom xchi'uk li yabate jun snichimal yo'ntonik k'alal laj ya'iike; skoj stoyombail xvulvun te yo'ntone, lik xchapabe sjak'el stseb li Chilam, j-ilole, a' li buch'u jbiltastik k'uchal Ix Ch'upul T'u'ul (Me' t'ul). K'alal chapaj yu'une, lik stak te ik'el buch'utik te sjunlaj slumal Mutul yu'un sob to ak'o xchap sbaik skotol li jnaklejetike. Te sk'ak'alil nupunele, epal antsetik lik stsopan sbaik te amak' te te spat sna li nacome. Xjik'ik'et yik' ich te ik' yakil svoik ich xchi'uk xjik'et yik' panbil chij.

Yutsil smuk'ul li k'in laj spase ech'om smuk'ul, muyuk bu ech smuk'ul k'in spasojik li jalal totil me'il te te lume; yich'el te muk' li Nacom Balame k'ot k'alal te xchikin svik'tal muk'ul jnaklejetik te slumal Mutul.

K'alal nupunem xa li el nacome te no'ox sts'ijet, muyuk bu laj stoyilan sba, te'o nakal te yu bu ak'bil sna Nacome, li Ch'upul T'u'ule ak'bil sna te spat sna stot a' li Chilam j-ilole. Mu stak' jun no'ox snaik xchi'uk li yajnil, Nacom Balame te ch'ayem yo'nton ch-abtejik xchi'uk yabatak li holcan sbiike; k'alal chba yak'be komel sve'el smalal jujun sob ik'liman li Ix Ch'upul T'u'ule te no'ox chak'be komel te sti' na, a' no'ox cha'ibe

slo'il smalal xchi'uk yabatak, Tseek' Peek' te spat
jipil tuxnuk'al pok'.

Yual pom, chan vok' a'bil svakibal yo' vinik, Chak Tóok Íich'ak II (10) xchapa xch'uvilal yu'un sjelel jnitvanejetik

Jun xa a'bil sjelvel li k'op li milbail te Maasale, Kan Kitam xchi'uk Ix Tzutz Nic xchapa sbaik te yich'el te muk' li skeremik Chak Tóok Íich'ak II (muk'ul ni' yich'ak jalichan ton), yu'un chak'ik te ojtikinel te stojol jnaklejetik li a' sts'umbalik xchi'uk a' ch-och komel te sk'ob skotol li k'usitik oy yu'unike. A' ech sbi li kereme a' yu'un li ech ono'ox la sbi li poko mol jnitvanej buch'u laj spoj slumal te yok sk'ob Teotihuacane. K'usie, mu lom lek k'ot yu'unik li sbi te te sts'umbalike, a' li lom k'ox ivok' xchi'uk xel ivok' li kereme. Chalike a' la smul Kan Kitam anta li kereme xvinaj lom ch'aj lom xchibchun.

Li jchapanej lo'ile yak'be yil k'u x-elan spas li kerem te no'ox lajuneb a'bil yich'oje, li kereme mu junuk yo'nton k'alal laj ya'i xlik slut' la yat anta xlik la xch'am xch'ich'el te jun pulul sets' te sat skotol jk'el elovetike. K'alal te sk'ak'alil ak'el te ojtikinele, li jteklume noj te jnaklejetik xchi'uk yak'ik epal ve'lil xchi'uk ep k'usitik yantik laj spasik laj yak'ik iluk. Laj slap batel st'ujumal sk'u' spok'ik, Kan Kitam xchi'uk Ix Tzutz Nic jba'yej be chanabik lok'tal te ti' jalal na k'alal to te yok ch'ulna. A' te, Chak Tóok Íich'ak II sk'eloy batel li xputsutset ch'ail chlok' te tek'obaletik anta chtoy muel te vianjele. Li kereme och xi'el te yo'nton anta

mu sk'an xmu batel te tek'obaletike, ech'un li jchol k'opetike lik stsakik te xuk'ob anta xchechik muel anta xchi'iet xjipet no'ox skolta sba. Kan Kitame muyuk laj sjoxp'in yalel sat mu xa no'ox xil sku sba yu'un smak sk'exlal. Te stoylej yamak'il li ch'ulnae, li kereme mu jutebuk xnik o, ech'un a' te och skolta sba li Nacom Balame anta li kereme te xchi'et ch-ok'. Nacom Balame yalbe li Tseek' Peek' yu'un yaibe la sjam li k'uchal a' la k'ot te stojol nitvaneje anta ma'uk la li jkuxni' kereme.

Lek k'ebil chabibil ch'ibatel li kereme oy te sk'ob skotol k'usitik sk'an yo'ntone, k'usie nop xa'i li lek k'elbil lek chabibile, te no'ox joybil te tsebal antsetik ch'i batel a' no'ox ech sk'an li skuxleje, mu sventauk mu oyuk te yo'nton k'usitik oy muyuk te jalal nae, yan o k'u x-en chi batel. Kan Kitame mu xk'ot te yo'nton k'u x-elan li skereme, li kerem mu sk'anojuk sba li stuk uke. Li jalal kerem vinike mu xk'ot te yo'nton tajinel pok pok sten komel te jch'ul ok' me jach'el me yaj jutuke, bak'intik mu sk'an xbat te te'tik lom la k'ux k'ak'al cha'i. A' no'ox lek xa'i sk'elel s-unal poko' lo'iletik xchi'uk sk'elel s-unal yotolal a'biletik te te snail unetik. Te xbat yu'un k'ak'al ak'ubal sk'an la sna' xojtikin yibiltak sts'umbaltak yuts' yalaltak, mu'je te no'ox xch'ay yo'nton te xchapel stusanel sjoylej k'analetik te vinajel.

Te no'ox sts'ijet muyuk jutuk sk'ak'al ch'aj no'ox, k'usie lek ch-ilat yu'un li jnaklejetike a' li

lek xk'opoje lek yo'nton, a' xa te oy buch'utik mu xk'ot te yo'ntonik ni xtok; oy xa bak'intik chljaj te utel te yabatak; a' li kerem to chilike te xa no'ox chilbajinik skoj sk'ak'al yo'ntonik xchi'uk spukujilik.

Li Nacom Balame, laj yalbel yu'un a' la ch-och te sk'ob snitel batel Mutul, te natej batel a'biletik smalaoj, k'unk'un ch'ajub batel, te laj yich' te il Chilam, a' laj yalbel ech va' x-ene anta muyuk xk'ot te pasel. K'un laj batel te yo'nton sk'uxbinel Ix Ch'upul T'u'ul, te xa no'ox sk'eloj mok'o stul chil. K'usi, li antse oy te yo'nton li smalale, k'alal te mu xk'uxbiant chile te sujoj sba te yich'elk te muk' li svinikale, te k'usi k'ak'alil xlik la ich'atuk te muk' skux. Te xa sjoxp'ijel k'ak'al ak'ubal te xjoyet sk'el chich' te muk' li va' Tseek' Peek'e .

Te xa no'ox mu xjoyp'ij tal yo'nton li Nacom Balame, te ya no'ox banal yo'nton, ech'un bak'intik xti'et no'ox yo'nton chtak'av; te xa no'ox sts'ikoj sk'ak'al yo'nton, sbik'ilan sk'ak'al yo'nton lik chibajuk batel. A' ech te vokoltik xchibchun skuxlejal te no'ox ech li yajnil uke.

Chanib vakvinik xcha' vok' a'bil, slajel Kan Chitam (Kitam?) (40?) anta li Chak Tóok Íich'ak II (20?) k'ataj te totil jnitvanej.

Nacom Balame sut yo'nton yu'un a' xlik ochuk xa te sk'ob nitvanje k'alal ya'i yu'un jun abatil pochol chamen laj sta li totil chukbil ono'ox yu'un Masaal, Kutze. Ix Tzutz Nic laj yalbe yabatak

Nacom Balam ak'o smukik te yut li xanvital nae, lek me xa k'elik li nae xchi skotol k'ak'al slechanik ve'lil, ech k'u x-elan kuxul to ono'ox ni mol jnitvaneje, yu'un muyuk buch'u sut yo'nton li chamen xae.

K'usie, puk batel slo'ilal, x-ayaj lo'il te bebetik anta mu epuk k'ak'al jelav, Maasale laj xa sa' buch'u yan ach' totil jnitvanej yu'un, a' ya ech'om vokol, li ichbail te k'op xchi'uk Yuknoom Chen sts'umbal Kane cha' xa va'i tal te ora. Te sjunlajal jteklum x-ayaj, xvulajan sk'oplal yu'un jyalem bek'et la li Kan Kitame a' la te smul li altsaj batel yu'un li Maasale.

Sikil taival osile xjits'its'et te sjunul jteklum li jnaklejetike te'o spasik yabtelik nopen xa'ik jujun k'ak'ale, xi'etik sba xa'yel, ko'ol k'uchal li xi'el cha'i jkot chon k'alal chnopaj xa tal buch'u chmukul milate. Kan Kitame yil li a' te sk'an chlubivan te orae sk'an slikes te ora li k'ope anta lik yalbe yabatak ak'o sa'ik slikesel li k'op te orae, a' no'ox k'usie, a' la xlik slikes xchapel skotol li k'opetik te slumale, k'usie li va' x-ene mu a'echuk xk'ot te yo'nton Ix Tzutz Nic.

Jelel jutuk k'ot te spasel yu'un mu a'echuk k'u x-en laj spas te slajebe, Kan Kitame och te stsobel yabatak naka kerem viniketike likem te no'ox te jteklum xchi'uk likemik te no'ox te nopol slumal Mutul, ep jelajtik k'uchal li jtsop vik'it abatiletik

holcanes sbiik laj komon abtejukuk chi'uk Nacom Balam li jetenel jelave. Tana li'e, skotol k'usitik oy muyuk nukuletik xchi'uk bonoletike a' laj stunesik yu'un xchapbik sk'u' spok' li yabat jmilbanejetike; laj yich'ik ak'bel juju ch'ix sjalichan tonik ni xtok. Sk'u spok' li mol jnitvaneje pasbil te snukulel te'tikal chitom, sjol li chitome a' laj stunesik te st'ujumtasbil spix sjol kapbil xchi'uk syaxal k'uk'umal mank'uk'.

Xojobaj yutsil li k'ak'ale, te svochetel skotol jk'el elovetik xchi'uk jp'olomajeletik te bebetik, xjimplajet te vinajel spok'ik jalbilik xchi'uk sk'uk'umal mutetik te xchi'ik te Mutul, te xa no'ox sbechik te vinajel li sjalichan tonik. X-ayaj xtulajan epal xulubetik xchi'uk epal vobetik k'alal yakil chmu te snakleb ch-ak'i iluk te skotol jnaclejetik te Mutul li Kan Kitame.

Te sts'akts'un batel te spat mol jnitvanej li Nacom Balame, a' li a' stotil snitvanej jmilvaneje, a' ech slapoj sk'u spok' pasbil te nukuletik xchi'uk k'uk'umetik k'u x-elan sk'u' spok li totil jnitvaneje, a' no'ox te a' muyuk lek ep st'ujumale. Lik sik' jsik'el smoy anta lik sk'opon li k'u xepal xvochochet te stojole. Te spate te'o Tseek' Peek' xchi'uk li holcanes sbiike, lek xijlajan chanabik te spat xokon Nacom.

La procesión para salir de la ciudad era un completo espectáculo para la vista y para los oídos;

el objetivo no era un secreto, Kan Kitam quería que los señores de Masaal supieran que se aproximaba su enemigo mayor, y que se sintieran muertos de miedo y de desesperación. Sin embargo, a medida que el ejército se perdía en las montañas, Ix Tzutz Nic apretó sus manos, con un terror que le punzaba el estómago y le hacía dar vueltas la cabeza.

Xcholetelik slok'elik batel te jteklume lek xa chak'ik iluk elov; muyuk mukul yu'unik li k'usitik spasike, Kan Kitame a' sk'anoj ech yu'un chak'be yil li stot sme' Masaale, ak'o yilik li chnopaj xa k'otel li buch'u chmuk'ta sa'at te k'ope, yu'un ak'o ochuk xi'el te yo'nton xchi'uk vulvunajuk xa yo'nton. K'usie, k'alal ch'ayik ochel te te'tik li yabat jmilvanejetike, Ix Tzutz Nic lik smoch sk'obtak te xi'el miesbat sme' svinik xchi'uk jimetajesbat sjol.

Xcha' chopol li yabat jmilvanejetike te no'ox ts'ijajtik yu'un mu sk'an x-altsajik te sk'uxul li k'ak'al chchik'vane, k'usi takiik batel li nacometike bat xchapik li k'ope xchi'uk li jsa' k'opetike. Xpususte sk'ak'al li balamile, li nacometike chk'ak' yokik te yakil xambal k'alal chbatik te o'lol stelejal bat sk'opon sbaike. Xchapel li k'ope ech no'ox ovil, a' li muyuk snijansba li Maasale ech li Mutule muyuk snijansba uk.

Li nacometike sutik bat staik yabatik anta lik avanukuk yu'un slikesik milvail a'yaj yavanelik te sjunlajal lum, te a'yaj k'otel te yolon li te'etik

chak' bik yaxinel li jk'el elovetik te Maasale.

Kam Kitame nakal te snakleb jba'yej be chtakvan te mantal anta lik yalbe li Nacom Balame ak'o stsak batel te sts'et k'ob anta li Tseek' Peek'e ak'o stsak batel te sbats'i k'ob. K'alal laj yal mantale, xpujlajet like vobetik li xulubetike xtulajan likel anta li spok'tak Mutele lik jva'yej be xanabukuk. Stsatsal yo'nton li totil jmilvaneje lik stsatsubtasbe yo'nton yabatak tup batel xi'el yu'unik. Stsatsal yo'tonike jun smuk'ul ech'un jun cha'vo' yabatake pukik batel te te anil te stojol yabatak yaj milvanej Maasal anta a' xa te ch'ambilik k'otel te jalichan tonetik, xmuk'tik p'ajik yalel te lum, a' te lik labanatukuk yu'un xchi'iltakik, anta lik sbutk'inelik batel te anil, bayejasatik batel.

K'alal mu xa k'usi yut spajes yabatake, Kan Kitame lik stak batel svinktak ak'o bat stsaksbaik te milbail xchi'uk yabatak Maasal. Stuke te bot'ol sat spajoj te k'elel stotil milvanej Maasal k'alal yakil xjimplajet xchi'uk sjalichan tonik sibtasik yaltsajesik batel li yantik jmilvanjetike a'te altsajbatel yu'unik li yabatak Maasale te k'unk'un naknak chak xi'batel yu'unik.

Xvochochet te ik' yavanelik svochetelik li jk'el elovetik jnaklejetik te Maasale; a' tsots no'ox cha'i sbaik, Kan Kitame xliket batel te te anil yo'ntonuk bat stsak talel li stot Maasale a' sk'an chu' yu'un li k'ope. Nacom Balame laj yil li jayub xa batel te

anil li jpojvanejetik anta xiel sba yik'al xljaj te milel li totil jnitvaneje. A' te yil li sk'an pojel li totil yu'unike anta yo'ntonuk sk'an chak' iluk li a' xu' yu'un spojel li totile k'usi sut talel yo'nton muyuk laj snik sba anta te'o smalaoj mantal.

Kan Kitame nat xanab batel kom yu'un te spat k'u yepal yabatake; a' te joybil k'otel te spat xokon yu'un yabatak Maasal. Nom to sta batel te k'elel, Nacom Balam, laj yil k'u x-elan makbil joyi k'otel li Kan Kitame, sk'elaj mak batel chnamta k'elat batel, sk'elaj xbinaj ochem xi'el te sbek' sat. Li totil jnitvaneje ch'ay ochel te epal yabat jmilvanejetik mak batel a' to yilik p'aj yalel te lum snakleb li totil yu'unike anta sk'elajik stseplajan jalichan ton te sba.

K'alal altsaj li totil jnitvaneje, Nacom Balame a' k'ot te stotil milvanej, anta lik stsob sutel yabatak yu'un mu xljajik te milel skotolik li buch'utik kuxajtik toe. Lik stsob sbaik skomon yok'taik slajel li stot Mutule. Laje, Nacom Balame lik xcha' chapa lek yabatak anta lek xa k'ot te pasel yu'un yo'to kililtasalik li xan jmilvanajetike, lik stak te sa'el stamel tal li sbek'tal Kan Kitame, laje j-ech'el lik stsob lok'el li yabatake. Li yaj milvanej altsajemik xae jatabik batel yiktaik komel li milbaile anta ka'lal xliketik te anil chjatabike lajik te ton yu'un li jk'el elovetike, xvochetik ch-avtaatik chlabanatik kuchal kotlomal ts'i'.

Li yantsetikal Mutule, k'ot xa te xchikinik li

muyuk u yu'unik li svinikalike, xvulajan yo'ntonik smalaojik te ochebal lum te stojol xokon malob k'ak'al, smuk'ubtas yon'tonik te xa smalaojik k'u-xelan chk'otike. Li abatiletike nom to xvinajik ch-ochik xa k'otel te sacbé k'alal li yantsetikal Mutule xliketik batel te anil bat xch'amelik te be xchi'uk yalab snich'nabik. Xbo'etik te ok'el x-ayaj te bebetik k'alal laj yilik chamenik xa k'otel svinikalike, yane te komik te bu lajik te milele. Jun cha'vo' antsetike lik sjak'ik bu teni komel li svinikalik k'alal muyuk bu laj yilike.

Sbek'tal Kan Kitame jochbil k'otel te jun anil kal pasbil naklebal, k'alal laj yil li Ix Tzutz Nic xliket batel te anil bat sk'el te anil li muk'ul ch'ul vinik k'atajem xa tal te jbus bek'ete, x-obil xtuet xa stuil tal.

Uma' tup'en yik'ik mu li'ukuk te balamil li jnaklejetik te Mutule, sk'elojik yilojik li stsak batel yip li sts'umbal Kane a' laj smilbelik li totil yu'unike, te xi'lajan. K'usi li Nacom Balame te'o xijxun chanav muyuk chi'; te'o epal k'elbil yu'un buch'utik te to ilbil li tsots to yo'ntone, li Chak Tóok Íich'ak II, nakal te sba jp'ej ton x-ok'olet chok'ta stot xchi'uk chok'ita Mutul.

Lik tsobsbaik te anil jtsop buch'utik ochik te xchapel buch'u chk'ot te stot Mutul. Te ta jteklum; te ta jalal nae te xbulajanik chalik yu'un sk'an la junuk tsatsal totil jnitvanej buch'u xu' yu'un smakel xchapel li k'op xchlik tal te stojol xokon

malob k'ak'ale. K'alal chanab te bebetik li nacome te cha'i buch'utik xvulajan ch-biitasat Kaloomte Balam (Muk'ta Totil Bolom) anta buch'utik chk'elat k'alal chaneve xvinaj ch-ich'at te muk' te sjunul yo'ntonik. Ix T'u'ule xlametaj yo'nton k'alal chil li jun xa snichimal yo'nton li smalale, manchuk me mu lekuk yo'nton, muk'uben xa yo'nton, te chbat yu'un akbal te lo'il xchi'uk li buch'u yak'ojbe yo'ntone a' li Tseek' Peek'e, bak'intik chbat sk'el li stot, j-ilole chk'ot sjak'be slo'il.

Laje k'ot te yik'el nacom yu'un skomon chapik li buch'u chk'ot te sba buch'u chk'ot te totile, te chk'ot te yo'nton li tsobajele, muyuk bu laj yil li sk'an jp'el laj yal li k'usitik chal yo'ntone. Slikesik li tsobajel a' lik yu'unik jbayel te sk'elel k'usitik sk'an chapele, ep buch'utik laj yalik li k'usitik sk'an chapele, yantike a' laj yak'bik yo'ntonik yichik te muk' li Nacom Balam yu'un li laj spoj li jteklum slumal sts'umbale; a'te, li Ix Tzutz Nic lek xa xvulvun xchol slo'il k'usitik xchol te alel te stojol sts'umbaltak, stalel skuxlejalik xchi'uk li ichel te muk'e. Lek xcholet yu'un li slo'ile k'ot te yo'nton yu'un li buch'utik te tsobajtik te tsobleje. Ju ju vo' li viniketik totiletike lik yalik li a' chk'ot la te yo'ntonik li Chak Tóok Íich'ak II yu'un xk'ot te totil Mutule. Buch'u slajeb xa tak'abe a' li Nacom Balame.

Li Ix T'u'ule mu xch'un li va' x-en joxp'ij te stojol smalal te ak'bal obi. K'alal laj sk'elbe sat

samalale, lik smuk'ubtas yo'nton anta ech xa te laj xchay te yo'nton. Li poketetik lek tsk'el lek sk'ubine lik vok'ukuk te k'alna. Li ve'lil laj spas yu'un sve'ik te ak'bal obi mali te lum. Teni te lum li sbek'tale, te pat xokon na x-a'yaj x-avavet yavetel, k'usie yo'ntonuk k'usi xut xlametaj li yo'nton ech x-altaj batel li sbek'tale, ech xa te yabinoj chk'ot slajel batel.

9.3.0.0.0 (Ukub xcha' vinik yual sisak te o'lajuneb yo' vinik xcha'vok' a'bil) Sk'inal Yoxibal Katun

Li slumal Mutule spasbik sk'inal li och xa ach' totil yu'unike, Chak Tóok Íich'ak II, a' li laj sbii'tasik k'uchal P'ijil vinik a' li lek p'ij xnop yu'une xchi'uk lek yo'nton x-ene. Li totil kerem vinik li'e lek xa'i spasan pasan naetik, ech'un stsob te abtel jnaklejetik te nopol lum yu'un ak'o spasik ch'ul naetik xchi'uk smeltsanik li butik sk'anik meltsanele, stak te meltsanel li bebetik yu'un ak'o xanabukul li jp'olomajeletik xchi'uk li jchap k'opetik te te slumalike. Te yich'oj te muk' skotol li k'u yepal k'inetik k'ot te pasel tsakal te unal otolale, a' te ch'otik skotol jp'olomajeletik; a' te chk'ot skotol li jchuviletik chk'ot ch'uvilajukuk te ch'ulnaetik te lum, chich'ik kotel epal nichimetik.

Li muk'ul k'inal Yoxibal Katune chk'ot te pasel te ukub xcha' vinik yual sisak te o'lajuneb yo' vinik xcha'vok' a'bil (9.3.0.0.0). Mutule lek xa'i chak' te ilel yutsil st'ujumal xch'ulnatak, k'alal yakil ch-och te chapel ak'otetik xchi'uk k'ot te pasel li ch'uviletike, te ochemik te spukel muikil ve'lil. Li bebetike nojemik te epal jxambiletik nomik to talemik, tal sk'anik batel slekikalik, xchi'uk te'o epal jp'olomajeletik buch'utik k'ot sa'ik sk'ulejalik. Lubenik tal te snatil xambal, li jxanbiletike xk'olajan k'otel te sti' sna buch'utik xojtikinike k'ot

skux yo'ntonik. Li viniketike nakajtik te ti'ti' na k'usitik slo'iltaik, li antsetike te sjam yo'ntonik te lo'il chlo'lajik, li untike chtajinik te amak'etik.

K'u xepal k'alal alej batel spasel li k'ine, li antsviniketike chbatilanik te ch'ulnail jteklum bat yak'ik komel snichimik xchi'uk k'exolal, yich'ojik batel ixim xchi'uk k'usitik yan sjelevesij te k'exolal. Te te ch'ivite, li jp'olomajeletike te sjelik sp'olomik xchi'uk bek' ch'ate' xchi'uk skotol k'usitik yich'ojik tal te yantik osiletik, ech k'uchal ats'am xchi'uk pom sunun talemik te sk'ixin osilal Yucatán, ik'al xiximton xchi'uk li jalichan ton talemik te sikil osile.

Li antsetike, yochelik te smanel tuxnuk'al no bonbilik xa yu'un jalobil, smanik batel epal te tos poketetik p'inetik stunesik te spasob sve'elik. Li untike smuk'ubtasbik yo'nton smanbik yixtol a' li k'uchal piuvajel mu'je ixtolal pasbilitik te ach'el lok'tabilik chonbolometik lik yak'bik smoch xjiplajan yu'unik. Li jp'olomajeletike chp'olomajik te bebetik sp'olomtaik pitul xchi'uk yichal, ts'inté' chi'umtasbil te pom, pambil chum chiumtasbil xchi'uk pom.

Li ants viniketike batem te yo'ntonik manlajel xchi'uk ve'el, li j-ak' elovetike mu'ik te stek'obik yu'un xcha' ak'ik te ilel k'usitik muyuk lek k'ot te pasel yu'un li de Nacon Balam xchi'uk li Chak Tóok Íich'ake II, jsolel ko'ol k'ot te pasel yu'unik

ech'un tse'in yu'unik li jk'el elovetike.

Li ta'etel chone chtal sti' batel Mutul,

¿k'usi te jpastik?

¡Li' xtal li muk'ul Nacom Balame!

St'oxbe yalal te sba ta'etel chon li yek'ele.

Li j-ilole laj yal yu'un chk'atp'uj la te totil
jnitvanej,

k'alal yakil smalaoj li Nacome,

a' jba'yel chjelav li Chak Took Ichaake

ech' ora yu'un li Nacom Balame.

A' sk'an ta x-och te sk'ob Mutul

Sk'an xch'oj komel te ton li sbie

A' lek ak'o xch'un li k'u x-en talem li skuxleje

Ak'o xnijetuk k'alal chk'opoje.

Stuk tuk te te sna Ix Ch'upul T'u'ul,

Muyuk sk'echoj sts'umbaltak,

K'alal mu echuk o talem smantal k'analetike,

¿Buch'u xlik yich' svokol?

Xchi'uk skotol k'u yepal tsoob yu'unik te te
ch'ivite, li viniketik yo'ntonukuk xjolin yu'unik te
ta yixtanbil pok te pok te te ak'baltik. Chapbil
tajamoletik yixtanel pok te pok te jujun yak'ubalil
k'in, te jujun tajamoltike, epal jk'el tajamol chk'ot
sk'elik li tajamoletike, nakajtik te ts'omoletik,
sts'o'lajan yu'un yalal jk'el jtajamoletik li

ts'omoletike.

Te slajeb k'ak'al tajamole, buch'utik tabilik te ik'ele a' te lek sa'bil snaklebik te stoylejaj sk'alk'al nail yixtanbil pok te pok; a' te nakal li stotil slumal Yaxal Uk'ume xchi'uk snich'on tseb a' buch'u te jbiiltastik k'uchal Ix Chak Mo' (Tsebal K'uk'). Te spujetel svochetel natikil aj xchi'uk vobetik, li Chak Tóok Íich'ak II xva'et tal, makal tal te te' li xch'ut xchi'uk li yo'ntone, yo'take makal tal xchi'uk snatil k'u' pasbil te nukulel chij. Xvochochet ants viniketik chk'oponatik. Laje, te lok'tal Nacom Balam a' te komon chtajinik te pok pok yumoj tal smoy, li jk'el jtajamoletike xvochochet tsots laj sk'oponik. K'alal yil li k'elat yu'un jalal tseb li Nacome, a' te yo'ntonuk xa te xk'elat juju ok'.

Stot Yaxal Uk'ume lik spet jpe'j muk'ta pok pasbil te chi anta lik sten batel k'alal te yab tajamol. Te jujun, li jtajamoletike bat yixtanik spujik batel te xch'utik anta stenik batel te k'u sjamalel yab tajinebale.

Li Chak Tóok Íich'ak II yak' be yipal tajamol k'usie li Nacom Balame laj stunes stsatsal yip anta tsots laj sjim batel li poke laj stsal li yan jtajamole. K'alal mu xa xu' yu'un skoltasba Chak Tóok Íich'ak II, Nacom Balame laj sten batel li pok k'alal te jech stenlejal, a' te laj stsal li yantik jtajamoltike. Li va' buch'utik u' yu'unik li tajamole xcvochetik te snichimal yo'ntonik, li buch'utik ch'ayik a' lek laj yiktaik komel snaklebik lok'ik batel. K'usie,

Nacom Balame, me a'uk ono'ox ech chk'elat yu'un li Ix Chak Mo'.

Te te jalal nae, li abatiletike lik stsomsbaik yu'un cha'iik k'usi chalik bik'tal abatiletike xchi'uk k'usit yan xchapik. K'alal ech' ta li stot Yaxal Uk'ume, Nacom Balame laj yalbe li stot sme' Mutule yu'un ak'o ochukuk te xchapel patanel te stojol jalal tseb Ix Chak Mo' yu'un komon stsak yipik xchi'uk Yaxal Uk'um. A' li ech xa ono'ox xchapojik Ix Tzutz Nic xchi'uk li totil jnitbaneje, patanil nupunel yu'un li jalal tseb Ix Chak Mo' xchi'uk li skerem Chak Tóok Íich'ak II, li va' x-ene mu lekuk laj ya'ik.

Xchi'bal vinkil, chanib vak vinik xcha' vok'? **Ix Chak Mo'**, sba jalal ants, vok' yu'un **Ix Kin**. **Vaxakib vakvinik xcha'vok'**, **Wak Chan K'awil a' yol li xcha' va'al jalal ants, Ix K'ab**

Ix Chak Mo'e a' jba'yel jalal yajnil Tok Ichaak II anta vok' yu'un yunen tseb, Ix Kin (Tsebal j-ilol), te xchibal k'ak'al yual xchi'bal vinkil chanib vak vinik xcha' vok'. Jelav jun chibuk a'biletik, och k'otel yan ajnilal te stojol Mutul a' li xcha' va'al jalal antse, Ix K'ab (Tsebal k'obal), a' alaj yu'un li Wak Chan K'awil (chpajvan te k'elel [spaj te k'elel jch'ultotik] Kawiil), sba snich'on li jalal totile. K'uisse, manchuk me a' jba'yel jalal ants te te Mutul, Ix Chak Mo'e muyuk sk'ak'al yo'nton lek xa chil sk'elbe li yol xcha' va'al ants, lek ya'i li ech ch-och te sk'ob k'usitik uk li ach' olole. Ix Kine, a' chanib a'bil yij k'ucha li xch' va'al muke, te xchi'in te tajamol juju ok' li unen olole; xcha' va'al li antsetik me'iletike laj yilik li Ix Kine sna' xchabi li Wak Chan Kawil buuk xbate.

Ix Kine jujun k'ak'al chlok'batel te bebetik chbat xanavuk te jteklum xchi'uk li xcha' va'al muke, skuch batel. Lek chk'oponatik yu'un skotol li jxanviletik snupik te bebetike. Chbatik te ch'ivit bat sk'elik li p'olomaletike xchi'un bat xch'ay yo'ntonik sk'elik k'usitik te chilike; skotol li jchonlajeltike te sjunul yo'ntonik sk'elanbik k'usitik slajesik li untike. Li jtenele, k'alal bat xanabukuke

lik stambik batel sbelal jp'ej bik'it vits te slok'ebal jteklum. Li tsebe k'ot sta te be jp'ej ch'en anta lik sk'elik ochel te yut. Ka'al k'ot lek sate, yilik ochel te oy unen yoltak bolom. K'alal laj yilike, li untike nichim no'ox yo'ntonik lik tse'inukuk, laje lik xcha' tam batel sbeik.

Laje, k'alal yakil stulilan batel nichimetik li Ix Kine, lik snakan te yolon te' li olole; k'alal sutik xa batele, yil jkot muk'ta bolom stamoj batel sbe te ch'en yu bu oyik li yoltake, li tsebe te tup' yik' sk'elobje yutsil st'ujumal sbontak xchi'uk skitsikil spat li Chone, te xmaklajan xchi'uk li yaxinal yanal te'etik te sapt li bolome.

Li bolome chapal xa chlubivan ech'un li tsebe lik stam jch'ix k'ob te' anta ch'i'etaj, li bolome yip no'ox lik sjoyp'in sba lik sk'elel li tsebe laj sjot'be sk'ob, muyuk xjak te sk'ots be te' te sjol li bolome. Paj li bolome, k'usie muyuk xi' batel, Ix Kine lik stam likel li yunen muke anta xliketik muel te anil te vits a' te k'ot staik jun vinik anta ik'atik batel te sna; a' te lik skusbelik spoxtabelik li syajemalik xchi'uk tuxnuk'al pok'. K'alal sutik k'otel te jalal nae, a' xa yochelik te sk'elel Ix Chak Mo' xchi'uk Ix K'ab li untike; stsatsal li unen tseb Ix Kine puk slo'ilal te sjunlajal jteklum te yok'omale.

Lajuneb xcha'vinik xcha' vok'?' Cham Chak Tóok Íich'ak II (24)

Chak Tóok Íich'ak II slabanilan Nacom Balam k'alal stailan sbaik te tsobajele; li jalal totile mu sventauk li k'usitik chalilan li nacome na'mu chmalub xa batel van li totil jmilvanej lajuneb yoxvinik s-a'bilal xae xchi. K'usie, ech o juju ok' chil o, li va' x-elan chk'otilan yu'un te pasele k'ataj te spich'p'unel yo'nton li bankilal totiletik yu'un ak'o yich'ik te muk' li Maasale.

Li nacome yalbe li jalal totil ak'o slikes k'op, mu'je, yik'al muyuk yip ch-ilat yu'un li jnaklejetike; xchi'uk laj yal a' la lek me chlik sa'ik k'op te ak'baltik ech k'u x-elan laj spasik lajuneb xcha' vinik a'bil k'ot te pasel ytu'unike, vo'ne k'al ech laj spasike a' te u' yu'unik. Li kerem vinik jalal totile laj xch'un laj yak' te yo'nton te lek chlok'e anta lik xchap k'u x-elan xlik slikes li k'ope.

Te ak'bal k'alal slikesik li k'ope, Ix Tzutz Nic, Ix Chak Mo' xchi'uk Ix K'abe muyuk bu vayik a' ech uk li Ix Ch'upul T'u'ule, laj yak' spomik xchi'uk sjomilan xchikinik yu'un sjelavbesik te k'exolal li xch'ich'elike, stik'ik ochel te stsajal ak'alil yav pom yu'un yo'ntonik ak'o u'uk yu'unik li k'ope. Jun abatil vinik och batel te nail vayebal, spachoj ochel jp'ej p'inal yav o', och batel bat yak'omel o te yut vayebal na. Ix Kine te sk'echoj li Wak Chan K'awile sk'echoj och svayel yu'un. Sajlajan chk'opojik te xvulajan slo'itaik k'u van x-en bat yu'un li Chack

Tok Ichaak II k'alal k'otik te Maasal k'alal slikesik li k'ope anta te xvulajan yo'ntonik k'u x-en laj yu'unik.

Te snatil ak'bal, me och xi'el te yo'nton junuk jalal antse, li yantike te stsatsubtas bat yo'nton. Me oy buch'u t'om yok'ele, a' chmuk'ubtas bat yo'nton xchi'uk xchuvilik li yantike. Li jalal antsetike te sik'ik ochel sikil ak'bal yu'un sk'an xlamtsaj li yo'ntonik xchi'uk mu x-och svayelik; k'usie te xa no'ox ch-obil vayik, xchi'uk te xa no'ox xvulajan yo'ntonik yu'un li mu sna'ik k'u x-elan li smalalike, yo'tonukuk xjelav te ora yu'unik li ak'bale.

Laje, nopaj xa tal li sjits'etel yik'al sob ik'liman xchi'uk svochetel li ik'limane; li jalal antsetike kux lek yo'ntonik anta te skomon muk'ubtas yo'ntonik, ta xa van sutik tal li svinikalik xchi'uk u' xa tal yu'unik skuyik. Muk'ub tal yo'nton li Ix Ch'upul T'u'ul k'alal snamal ya'ibe snuk' Nacom Balame xvulvun te spat li pok' jipil te yut vayebal nae. Li jalal antsetike lik yak'ik ochuk; smalojik li k'usi chlik yale.

Lek xlamet xchol talele slo'il li nacome lik xchol te alele k'u x-elan jalv yu'unik li milbaile. Li stotil Maasale, ya'il li vochetel abanel te bebetike anta lik stak batel yabatak, k'alal och batel te yut na li Chak Tóok Íich'ak eII, te ts'aklibil batel yu'un Nacom Balam.

Xcha' va'al jalal totiletike lik stsak sbaik te

majel, komon p'ajik te lum, k'usie a' laj te milel li Chak Tóok Íich'ak II, a' li muyuk yipe, muyuk sts'ik yu'unbe yip li buch'u smaj sba xchi'uke. Nacom Balame va' xchi k'otel te ti' na, ko'taun xchi li jalal totile k'usi muyuk bu laj snik sba, a' li mu xk'ot sat te yik'al osil xchi'uk yik'al yut li nae. Sjalal totike cha' avetaj sk'an koltael; k'un xanav batel li june lik spajbe sjalichan ton li buch'u stsakoj sbaik te milele xchi'uke; k'usi, laj yil li nat syajema te snuk' li Chak Tóok Íich'ake II. Jp'ejetel nacome te yikaoj li jalal totile, k'alal muyuk to chlok' xch'ulele, lik sk'uban komel yajnil xchi'uk ak'o spoj li Mutule.

X-ok'olet li Ix Tzutz Nic, li jalal antsetik ech xa te lik smuk'ubtas yontonik k'alal laj ya'iik li lo'il chlo'itabatike, te ch'anajtik xjik'lajan; lok'an batel xutik li nacome li' chi kom jtuktutik te yut vayeval na xutik, te sajlayan chk'opojik. Lik yalik li xi'el sba li va' x-en kom stukike, a' li muyuk xa te kuxul li smalal, Chak Tóok Íich'ak IIe mu xa teuk cham xa batel laj te milele, buch'u ch-och te sk'ob skotol li k'ustik oye a' li jun kerem (Wak Chan K'awil) chib to no'ox a'bil yich'oj. Nacom Balame te xa alejem batel ono'ox, li stsakoj yabtele ep xa a'biletik te ono'ox, lek xa xk'opnat lek xa x-ilat yu'un li jnaklejetike, lek xa xk'oponat yu'un li totil jnitvanjetike, lek xa ch-ilat yu'un li holcanetik sbiike. A' to k'alal laj yilike mu echuk li k'usi snopojik o no'oxe, anta xlik sokuk tal li ch'ul

k'ak'aletike, ech'un lik snopik xan xa k'usitik sk'an
spasik, a' xa no'ox ech xk'ot te pasel yu'unik o.

9.3.16.8.4 (Jun xcha' vinik yual o'lalati te buluchib vakvinik xcha'vok') Kaloomte Balam (51?), yik'sbaik xchi'uk Ix Kin k'alal vakib a'bil yich'oje anta a' k'ot te sba snitel batel Mutul.

Li totil jnitvanejetik te Motule lik sk'anik yu'un sk'an skomon tsob sbaik yu'un ch-jel li j-abteletike. Ix Chak Mo'e laj yal yu'un sk'an kaj chich' pasbel sk'oplal xnichimal li buch'utik sta komel yabteliike yu'un a' ech chich' ak'bel iluk Wak Chan K'awil yu'un a' li buch'u chk'ot te sba li abtele, xchi'uk ak'o la yich' komel yabteb li Ix K'ab a' to la me ch'i li kerem stak' xa stsak yabtele. Li totil j-abteltike mu lekuk laj ya'ik li va' x-en laj yalike muyuk xa la yip li Mutule altsajem xa la k'alal mu tsotsuk yipik li xcha' va'al jalal totil jelav yu'unike ech'un mu lekuk mu sjamuk la stu va' x-elan snopik sva'anik komel jun vik'it kerem anta jun la ants te sva'an sba spoj li slumalik te yok sk'ob sts'umbaltak Kane. Nacom Balame lik spoj jutuk li jalal antse anta lik yal slo'il. Va' x-en mu sjamuk li jun ants chich' va'anel komel yu'un chkom te sba li muk'ul abtel yu'un kaloomte (Bankilal jitvaneje), a' la sk'an chik' li Ix Chak Mo' a' la li jba'yel jalal antse, a' la ech stak' xk'ataj te jalal totil xchi'uk te kaloomte; jamal laj yal yu'un ck'ot la yu'un te snich'on li Wak Chan K'awile. Ix Tzutz Nic muyuk xk'ot te yo'nton anta mu la sjamuk va' x-en snope, mu sjamuk la li jun nacom sk'an chik' jun ants

buch'u a' tsots yabtel a' no'ox yu'un sk'an xk'ataj te jalal totil jnitvaneje. K'alal sut yo'nton yu'un mu sjamuk nixtok li va' k'usi laj yale lik cha' sutes, anta lik yal yu'un a' la lek yu'un a' xkom te jnitvanej li Nacom Balam a' to k'alal xch'i li Wak Chan K'awil anta stak' xa x-och te sk'ob li nitvaneje.

Li skaj chapanel sjelel j-abteletike och te spukebel sloilal te sjunlajal jteklmum te yok'omal. K'u yepal jchap k'opetike jsolel ch-ilinik mu lek cha'iik, k'usi mu stak' mu xchunbik smantal li jalal antse, ech'un a' lek lik spajesik li tsobombaile. Li jalal antsetike nichimaj yo'ntonik lek iya'iik va' x-en k'ot te pasele, te to yich'ojik junuk k'ak'al li yabtelike.

Li ak'bal obi, xch'ich'el tajal k'anal xanav muel te vinajel, xchii'noj muel jalal me'tik u li yakil xa muk'ub batele, te ts'aklibil yu'un li skeremtik Xojobal ik'liman xchi'uk muk'ta k'anal. Ix K'abe lik bat yak'be jutebuk ya'al li skereme anta a' te yil muyuk xa ya'lel li p'inetike; lok'batel bat sa' yabatak anta te spoch'i yakan, jach' xchi'uk li sp'inal ya'ale, lich'i k'ot te lum. Muyuk buch'u te laj sta te yamak'il li jalal nae. Muyuk buch'u te oy me junuk abatil; xliket sut ochel te svayeb na Ix Chak Mo' anta stij be svayel sajsun lik sk'opon.

Xch'a va'al li antsetike ochik te sa'el li yuntikalike anta yo'ntonuk xlok'ik batel skomesik li jalal na k'alal laj yilik oy buch'utik stuchojik tal

stojik xnopajik xa tale. Xliketik ochel te yut svayeb na Ix Tutz Nik, a' te lik snak'sbaik, lik xch'anubtasik li yuntikalike. Te smakoj sba te jipil pok', Ix K'abe yil ochik batel te vayebal na li jmilvanejetike stuchojik ochel sjalichan tonik anta lok'ik sutel k'alal yilik muyuk buch'u oy te yut nae. K'alal yakil xjots'lajan te yut yut na li jmilvanejetike, li antsetike spetik batel yuntikalik jatabik lok'el yiktaik komel li jalal nae.

Te ta bebetike, xliketik te anil li antsetike, te xa no'ox bu stek'ik batel bu xtek' yu'unik te ik'al osile, k'usie li untike likik te ok'el anta xpujlajet likel te sjunlajan jteklum li vobetike. Te slajeb be k'ot taatukuk yu'un jtsop jmilvanejetik. Li me'el Ix Tutz Nike lik avanuk yal yu'un mu stabe yakanik te xambal li yantike; yilik li chk'otik te tsakele li mu xpas xjatavike, Ix Chak Mo'e lik yalbe Ix K'ab li skereme li a' jva'yej be te anile, ak'o la yak'be yipal anil, te te yik'al ak'bal pas jataj li kereme. Va'i, Ix Chak Mo'e lik yak'be batel sni' me'el li stsebe anta lik yik'batel te stojol jchonolajejetik a' te bat snak' komel. Laje lik stam batel jlik tuxnuk'al pok' anta xliket sutel te bebetik lik smon batel li jmilvanejetike.

Te xojobal k'analil ik'liman, Ix Chak Mo'e xliket batel te anil te smuk'ta amak'il jteklum; xliket muel te stek'obal jalal na, sk'echoj muel te anil yikats. Xvinaj xa tal xojobal k'ak'al, k'alal xliket yalel te tek'obaleltike ilat yu'un li holcanetik

sbiik teik te yalbale. Te ta stoylejaj li nae, och batel te yut li ch'ul nae, ch'ayem yo'nton k'ot sta li jcholanej ch'uviletike anta lik skejansba te ts'el yav pom, li yanil tuch' sk'ob yu'un chak' jelabuk te k'exoxlal te motonil xch'ich'el yu'un li anima smalal Chak Tóok Íich'ak II.